

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

KISHIKI ISTASAKIM, YETMAGAY MALOLAT ANGA...

Rayhonoy Yangiboyeva

Urganch davlat universitetining adabiyotshunoslik yo‘nalishi 1-bosqich magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqola hazrati Alisher Navoiyning orifona mazmundagi g‘azali tahliliga qaratilgan bo‘lib, unda ifodalangan ma‘nolar tasavvuf va tasavvurga asoslangan holda ochib berishga harakat qilingan. so‘zlarning izohi hamda manbasi keltirib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *malolat, izlol, malak, shayton, nisyon, zalolat, havolat, na‘m al vakil*

Аннотация: *Данная статья посвящена анализу газели хазрата Алишера Навои с содержанием, а смыслы, выраженные в ней, пытаются раскрыть на основе мистики и воображения.*

Ключевые слова: *malalat, izlal, angel, shaitan, nisyon, pettiness, enough, naam al-wakil*

Annotation: *This article was focused on the analysis of Hazrat Alisher Navoi's ghazal with oriphon content, and the meanings expressed in it was revealed based on mysticism and imagination.*

Key words: *malalat, izlal, angel, shaitan, nisyon, pettiness, enough, naam al-wakil.*

Mumtoz adabiyot namunalari yozilgan davrida insonlarga qanchalik hayrat va zavq ulashgan bo‘lsa, yillar osha o‘z o‘quvchisining qalbiga o‘sha tuyg‘ularni qaytadan jo qilib kelmoqda. Fitratning ta‘biri bilan aytganda, "Adabiyot-tuyg‘ularimizdagi to‘lqinlarni so‘zlar yordamida tasvir qilib, boshqalarda ham xuddi shu to‘lqinlarni yaratmoqdir". Ayniqsa, mumtoz ritmik janr hisoblanmish g‘azallar-ong va vujud birligiga teran mazmun, ma‘noli ohang tarzida ta‘sir qilib, o‘qigan insonni "to‘lqinlantirib" yuborishi, shubhasiz. Bu ta‘rif hamma ijodkorlarga, yoxud ularning hamma g‘azallariga tegishli bo‘lmasligi mumkin, biroq hazrati Navoiyning ijodiga to‘la mos keladi. Fikrlarimiz dalili o‘laroq, quyida Navoiyning "Favoyid ul-kibar" devonida 8-o‘rinni egallagan ta‘limiy-axloqiy ma‘no tashuvchi g‘azalning tahliliga e‘tibor qaratsak:

Kishiki istasakim, yetmagay malolat anga,

Kerakmas ahli jahon birla zavq-u holat anga.

Kishi o‘ziga g‘am-g‘ussa yetishini istamasa jahonning zavq-u shavqidan o‘zini uzoq tutsin. Zero, dunyoga muhabbat qo‘ygan, uning aldanchi lazzatlariga uchgan odam, Haqdan uzoqlashadi. Haq yo‘ldan toygan odamga esa, shaksiz, g‘am-anduh yetadi. Negaki, asl huzur, moddiy ne‘matlar orqali emas, Haq taolo roziligi orqali tuyuladigan huzurdir.

Mazkur g‘azal Navoiyning orifona mavzudagi g‘azallaridan biri bo‘lib, mumtoz she‘riyatda, xossatan, Navoiy ijodida kam uchraydigan 10 baytli shaklda yozilgan (g‘azallar, odatda, 5-7-9 baytli bo‘ladi). Aruzning hazaji musammani mahzuf vaznida

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

bitilgan. Qofiyaga olingan so‘zlarning barchasi arab tiliga oid: malolat, xijolat, zalolat, dalolat, razolat, jaholat, havolat, maqolat, adolat, vakolat. Matla’danoq, uning azaliy qarama-qarshi kuch sanalmish, nafs va iymon masalasiga bag‘ishlanganligini sezish mumkin.

*Gar odame malak o‘lsaki qilmasun ta‘rif,
Agar kishi desakim, yetmagay xijolat anga.*

Agar inson o‘ziga xijolat yetishini istamasa, qanchalik pokdomon va beg‘ubor bo‘lmasin, kimsani malak deya ta‘rif qilmasin. Chunki inson o‘z nomi bilan adashuvchidir. Mazkur baytni ikki xil tahlil qilish mumkin:

1) agar inson kimnidir ta‘riflamoqchi bo‘lsa, unga mos so‘z aytsin, toki aytgan so‘zi uni noqulay ahvolga solib qo‘ymasin. Malak deb ta‘rif berar ekan, malaklar faqat ruhdan iborat bo‘lib, qusurdan xoli ekanligini unutmash kerak. Zero, malak deyilgan mamduh, "insonlik" xatolariga yo‘l qo‘ysa, aytguvchini xijolatli vaziyatga solib qo‘yadi;

2) insonni har qancha yaxshi bo‘lsa ham malak deb ta‘rif qilmagin, o‘zingga xijolat yetishini istamasang, inson deb ata. Shuning o‘zi eng to‘g‘ri iqrordir.

*Yomonni demaki, izlol etar ekin shayton,
Degil: fasodda mundin yetar zalolat anga.*

Yomonning yomon bo‘lishiga shaytonni sababkor deb bilma, inson fasod ish-u zalolatda shaytondan ham o‘zib ketadi. Dunyo va undagi jamiki zavq-u huzur beruvchi ishlar o‘ziga malolat yetishini istamagan kishi uchun joiz emas. Ya’ni, dunyodan qoniqish, lazzatlanish hissi kishini gumrohlikka yetaklaydi. Bu foniyl olamga bisyor muhabbat qo‘yish, qalbni Haqdan uzoqlashtiradi. Asl mo‘min uchun fojia mana shudir.

*Chu derlar insonni mushtaq o‘ldi nisyondin,
O‘zin-u ahdin unutmog‘ etar dalolat anga.*

Folklorshunos olim Abdumurod Tilavov: "Mushtaq o‘lmoq - so‘zining ma’nosi, "bir so‘zdan hosil bo‘lgan", "yasalgan" degani. Demak, "inson" so‘zi "nisyon" (unutish) so‘zidan kelib chiqqan",- deydilar. Chunonchi, o‘zini va ahdini unutish holati buning isbotidir. Shu o‘rinda insonning birovlariga bergan ahdi - va’dasini unutishi bilan birga al-miysoq kunida Allohga bergan ahdi ham nazarda tutilmoqda. "Qachondan beri musulmonsan?" degan savolga "Qolu bala"dan beri musulmonman", deya javob berilishi ko‘plab adabiyotlarda ta’kidlanadi. Mutafakkir shoir "o‘zin-u ahdin unutmog‘" deganda quyidagi voqeani eslatishni, to‘g‘rirog‘i unutmashligimizni murod etmoqda: ("Ey Rasulim!") Yod et, Rabbing Odam bolalaridan, ularning (kelgan va kelajak) zurriyotlarini pushti kamarlaridan

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

(sulblaridan zarralar hoida) ol(ib chiqar)gan va ularni o‘z-o‘zlariga guvoh qilib: “Alastu bi Robbikum - Men emasmanmi sizlarning Rabbingiz?” degan edi). Ular esa: “Qolu bala - Ha, (Sen Rabbimizsan) biz guvoh bo‘ldik”, degan edilar. (Bu esa) qiyomat kunida: “Bizlar bundan bexabar edik”, demasliklaringiz uchundir” (“A’rof”, 172). [6.4-juz]

*Bilurki, ro‘zi anga Haq berur, o‘zidekning
Bo‘lur chu bandasi, bois erur razolat anga.*

“Ro‘zi(y) - forsha. Kundalik ovqat, nasiba, tiriklik vositasi; Ro‘zi o‘lmoq - bo‘lmoq - Nasib bo‘lmoq, hissa bo‘lmoq, erishmoq (biror narsaga); Ro‘zi qilmoq - Nasib qilmoq, erishtirmoq”; [5.534] Razolat - arabcha " "رذلة" lidan hosil qilingan bo‘lib, "yaramaslik", " tubanlik" degan ma‘noni bildiradi. Inson rizqini Alloh berishini bilsa-da, Xoliqqa emas, maxluqqa bo‘yinsungani, rizqini u sababli deb bilgani uning iymonining sustligi, tubanligidan darak beradi. Zero, u rizqni faqat Razzoq berishini biladi.

*Demaki, ilmda kelmish malakdin ul afzun
Ki, devdin dog‘i afzun erur jaholat anga.*

Inson ilmi malakdin ziyoda deya maqtanma, jaholatda devdan ham ortiqroqdur. Jaholat har zamonda qoralangan, insonning zavoliga sabab bo‘lgan illat. Naqshbandiya tariqati peshvolaridan Shayx Mahmud As‘ad Jo‘shon hazratlari yozadilar: “Insonning uch dushmani bor: 1) nafs; 2) shayton; 3) jaholat - nodonlik” [3.35]. Inson ilmi bilan o‘zini qanchalik yuksalikka ko‘tarsa, johilligi bilan shu qadar tubanlikka tushiradi. Farishtalardan yuksakligi shundaki, Alloh Odamga yerdagi bor narsalarning nomini o‘rgatdi va unga sajda qilishni buyurdi: (Alloh) aytdi: “Men sizlar bilmagan narsani bilaman”. (Alloh) Odam (Ato)ga barcha nomlarni o‘rgatdi. So‘ng ularni farishtalarga (birma-bir) ko‘rsatib dedi: “Agar rostgo‘y bo‘lsangiz, ana u narsalarni nomlari bilan Menga aytib beringiz!” (Ular) dedilar: “Zoti poking haqqi, bizda O‘zing bildirganingdan o‘zga ilm yo‘qdir. Albatta, Sen ilm va hikmat egasidirsan”. (Alloh) aytdi: “Ey, Odam, ularga nomlari bilan aytib ber”. Ularga nomlari bilan aytib berganida, (U) dedi: “Men osmonlar va Yer sirlarini, sizlar oshkor qilayotgan va yashirib yurgan narsalaringizni bilurman, demaganmidim?!”

*Birov amonatini asray olmas, archi erur
Xudoy amonatini asramoq havolat anga.*

Kishi birovning omonatini asray olmas ekan, Alloh taoloning omonatini asrash unga g‘oyatda mushkul. Bu - baytning zohiriy ma‘nosidir. “Birovning omonati” deyilganda qaytarib berish sharti bilan ma‘lum muddat saqlashga berilgan narsa yoki boshqaga yetkazmaslik sharti bilan ishonib aytilgan so‘z, sir nazarda tutiladi. Navoiy

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

nazarda tutgan “Xudoy amonati” tushunchasi mohiyatan ancha keng. Haq taolo insonlarga ato qilgan va umr karvonining so‘nggi manzilida qaytarib oladigani omonat nur bu - ruhdur. Ruhni pok saqlamoq, uni husni xulq, foydali ilm va solih amallar bilan oziqlantirmoq, alal-oqibat uni o‘z egasiga, asl manbaga chiroyli tarzda qaytarmoq naqadar muhim bo‘lsa, ayni chog‘da shu qadar og‘ir ishdir. Nafsi ammoraning Alloh amrlariga isyoni evaziga erishadigan huzuri kishi qalbiga malol kelishining sababi bu huzur ruhining qurbonliklari evaziga hosil bo‘lishidadir. Nafs esa aziyat yetkazishga ko‘zing qiymaydigan, bo‘ysundirishga esa irodang ojizlik qiladigan arzandangdir. “Yaratganning omonati” tushunchasining botiniy ma’nosini to‘laroq anglashimiz uchun ulug‘ vatandoshimiz, fazilatli shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf hazratlarining tafsirlariga murojaat qilamiz: “Albatta, Biz omonatni osmonlarga, yerga va tog‘larga taklif qildik. Bas, ular uni ko‘tarishdan bosh tortdilar va undan qo‘rqdilar. Uni inson ko‘tardi. Darhaqiqat, u o‘ta zolim va o‘ta johildir” (Azhob”, 72).[6.4-juz] “Omonat” so‘zi “amana” fe‘lining masdari - ish-harakat nomi bo‘lib, “ishonib topshirilgan narsa” ma’nosini anglatadi. Ushbu oyati karimada Alloh taoloning omonati, ishonib topshiriladigan narsasi borligi tushuniladi. Bu omonat nima edi, degan savolga ulamolarimiz ushbu oyatdan va boshqa manbalardan kelib chiqib: “Shariat ahkamlari va Allohning farzlari”, deb javob beradilar. Ibn Abbos roziyallohu anhumo aytadilar: “Omonatlar – Alloh omonat qilib bergan amallar, ya’ni farzlardir”. Kalbiy aytadi: “Alloh va rasuliga xiyonat qilish ularga osiylik qilishdir. Har bir inson Alloh farz qilgan ishlarda omonatdordir, xohlasa xiyonat qiladi, xohlasa ado qiladi, uni Allohdan o‘zga hech kim bilmaydi”. Ya’ni, bu va boshqa har qanday omonatga xiyonat qilmaslik darkor. “Va albatta, Alloh xoinlarning ishini o‘nglamas” (Yusuf surasi, 52).

Chu bo‘ldi nutq ila mumtoz barcha hayvondin,

Ham oxir ul hayvondin erur maqolat anga.

Insonga nutq berilganligi uni boshqa maxluqotlardan aziz va mukarram qilgan bo‘lsa, oxirida hayvondan unga tanbeh yetadi. Ushbu bayt Hazrat Navoiyning kalom, tafsir, hadis ilmlarida ham benazir olim ekanini ko‘rsatuvchi dalillardandir. Qur’oni karimning “Naml” surasi, 82-oyatida shunday deyiladi: “(Qiyomatning qoyim bo‘lishi haqidagi) so‘z boshlariga kelgan vaqtda biz ular uchun yerdan bir hayvon (ajoyib va g‘aroyib bir maxluq) chiqarurmizki, u insonlarning Bizning oyatlarimizga qat’iy ishonmaganliklarini aytib ularga so‘zlagaydir. (Bas, endi tavba eshiklari yopilgan bo‘lur, haqiqiy ishonganlar bilan ishonmaganlar ajralur)”. Oyatdagi qiyomatga yaqin chiqadigan bu hayvon “Dabbatul arz”ni odamlarga gapirtirishdan maqsad ularning ilohiy oyatlarga imon keltirmaydigan bo‘lganlarini bildirish uchundir.

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

Bu zulmlarki, ul aylar, ne aylagay nogah

Aning hisobida haq aylasa adolat anga.

Bu qadar zulmlariga javoban, Haq ham unga zulm ila adolat qilsa ne ham qila oladi? Inson birovga zulm qilish orqali, avvalo, o‘ziga zulm qiladi. Negaki, Haq taolo huzurida shaksiz qabul bo‘ladigan duo borki, bu mazlumning duosidir. Bu o‘tinchning qabuli o‘laroq, Haqdan unga javob qaytsa, holiga oh, yuz voy. "Mendan qaytmasa, Xudodan qaytsin", duosini eshitganda, larzaga kelmaslik uchun ham, zolimlardan emas, halimlardan bo‘lish darkor.

Navoiy og‘zida na‘m al-vakil erur zikring,

Surug‘ kuni karamingg‘a buyur vakolat anga.

Ya‘ni: Navoiy mudom "na‘m al vakil" (وَنِعْمَ الْوَكِيلُ) zikrini tilidan qo‘ymas ekan, hisob kunida, "qiyomatda" karamingdan bahramand qilib, unga Jannat ahlidan bo‘lish vakolatini bergin. Bu bayt oldingi misralarning mazmunini to‘ldirib, "Zolimlar zulmiga javob bermasdan, Alloh bizga yetar, deb hayot kechirganim uchun, o‘zing meni yorlaqa",-degan ma‘noni ham ifoda etmoqda. Ibrohim alayhissalom Ka‘ba atrofidagi butlarni parchalagani uchun qavmi uni o‘tga tashlaganda, bu muborak kalimani aytgan. Muhammad (s.a.v) janobimizga ayrim kimsalar Uhud jangida mag‘lub bo‘lganidan keyin, Quraysh sizga qarshi son-sanoqsiz qo‘shin to‘pladi deganlarida, ularga qarata shu zikrni takrorlaganlar. Muborak manbalarda "Hasbunallohu va ne‘mal vakiyl" (Alloh bizga kifoyadir...) zikrini o‘qib yurish bandaning balo-qazolardan saqlanishi, g‘am-tashvishi bartaraf, mushkullari oson bo‘lishiga sabab ekani alohida ta‘kidlangan.

Xulosa qilganda, Hazrat Navoiyning ushbu orifona g‘azalida maqsad va baxtini ahli jahonga bog‘lamaslik, dunyoga muhabbat qo‘ymaslik, uning o‘tkinchi hoy-u havaslari, lazzatlariga aldanib qolmaslik, insoniylik mohiyatini to‘g‘ri anglash, rizq beruvchini adashtirmaslik, ilmga kibrlanmaslik, til ofatlaridan ehtiyot bo‘lish, o‘zi saqlay olmagan narsa yoki sirni o‘zga saqlashidan umid qilmaslik, amonatni saqlamoqlikka jidd-u jahd bilan harakat qilish, zolimlardan bo‘lib qolishdan saqlanish, har ishda Yaratganning vakilligiga kifoyalanish lozimligi uqtiriladi. Baytlarning ilk misrasida berilgan tezis ikkinchi misrasida oqibatdan ogohlantiruvchi hukm tarzidagi xulosa bilan yakunlanadi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Alisher Navoiy. Favoyid ul-kibar. 4-jild // To‘la asarlar to‘plami, 10 jildlik, - Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiyot uyi. 2013.
2. Asqaloniy Ibn Hajar. Oltin o‘gitlar. - Toshkent: Sharq, 2013.
3. Kenjabek Mirzo. Murshidi komil hikmatlar. - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2010.

“ALISHER NAVOIY ADABIY VA ILMIY MEROSINI O‘RGANISH MASALALARI”

mauzusidagi 69-ilmiy xalqaro konferensiya materiallari

4. Kenjabek Mirzo. Haq aylasa adolat.../Ibratli hikoyatlar va xislatli hikmatlar. - Toshkent: Sano-standart, 2016.
5. Navoiy asarlari lug‘ati. (Nashrga tayyorlovchilar: P.Shamsiyev, S.Ibrohimov). - Toshkent: 1972.
6. Shayx Muqammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tafsiri Hilol. 4-juz. - Toshkent: Hilol-Nashr, 2019.
7. Abdumurod Tilavov. Matlabga yetaklovchi ma’rifat maskani// . -Toshkent: 2021.